

I. Význam vnějšího obchodu.

a) Dle názoru různých národohospodářských škol.

Obchod s cizími zeměmi, zvláště se vzdálenějšími cizími kraji, je původu prastarého; je starší než vnitřní obchod územní většího slohu, a lze jej považovati za původní typ vnějšího obchodu vůbec. Musil se jednotlivá hospodářství rodinná zprvu zařídití úplně soběstačně, pokud se denních běžných potřeb týče, kdežto potřeby přepychové, ozdoby a šperky, koření, po nichž se touha dostavila zároveň s prvním pokrokem hospodářským a kulturním, byly po výtece původu exotického, cizokrajného, neboť ten právě působil jejich vzácnost. Proto všichni starověcí a středověcí obchodní národové hleděli si spíše obchodu se vzdálenými tajuplnými končinami, z nichž mohli dovážeti přepychové zboží: drahé kovy, jantar, barviva a pod., než obchodu se zeměmi sousedními. A je nepochybné, že tito národové měli z tohoto obchodu veliké soukromohospodářské zisky, že jednotlivci z něho bohatli, a byli si vědomi i významu jeho pro národ jako celek, ba hleděli i mocí obchodu toho hájiti a jiným v něm brániti; někteří z nich provozovali dokonce i jakousi politiku koloniální, neboť zmocniti se neznámých dosud zemí a jejich bohatství drahých kovů bylo hlavní pobídkou objevů zámořských krajů a opanování zemí těch v století 15. a 16.: ale přes to nelze říci, že by oni národové měli představu o národohospodářském významu vnějšího obchodu.

Prvá zásluha v tomto směru náleží merkantilistům století 16. až 18. Ti vybudovali prvou soustavnou theorii o vlivu vnějšího obchodu na hospodářské poměry země a hleděli uplatniti její zásady prakticky v hospodářské politice státní, užívajíce k tomu účelu již všech prostředků, jichž se užití dá: zákazů vývozních a dovozních, ochranných cel, obchodních smluv, podporovali domácí plavbu, zakládali kolonie, jak se o těchto prostředcích v dalších výkladech podrobněji zmíníme, a užívali jich namnoze radikálněji, než se dělo v dobách pozdějších.

Stěžejným kamenem jejich názorů o účincích a významu vnějšího obchodu byl jejich výklad obchodní či tržební bilance země. Považovali totiž za hlavní příznak příznivých poměrů hospodářských každého státu, aby měl vnější tržební bilanci aktivní, aby hodnota do ciziny vyvezeného zboží byla větší než hodnota zboží z ciziny dovezeného, neboť pak přebytek vývozu uhrazuje se tržebně aktivní zem penězi, drahými kovy, a přibývá jich tam a země bohatne. Domnívali se merkantilisté, zvláště v prvých dobách, že bohatství země záleží výhradně jen v hojnosti peněz, drahých kovů, a rozmnožení jich

v zemi bylo hlavním cílem jejich snah. Nemá-li však země vlastních dolů na drahé kovy, musí hleděti opatřiti si peníze z ciziny, a to bylo dle jejich mínění jediné možné převahou vývozu zboží do ciziny nad dovoz zboží z ciziny. Ale ač merkantilisté považovali vnější obchod za hlavní pramen blahobytu národního a příznivou tržební bilanci za prvý cíl politiky státní, ježto je nejuvhodnějším prostředkem, jímž dá se rozmnožiti bohatství a blahobyt země, přes to rozeznávali již správně, který vývoz je zemi prospěšnější, a doporučovali především vývoz tovarů a vybudování za tím účelem domácího průmyslu, neboť průmyslem umožní se rovnoměrnější zaměstnání lidí, jakož i opatření živobytných potřeb většímu množství lidí; křivdilo se tudíž merkantilistům do nedávna — a sám název merkantilisté (lat. merx = zboží), t. j. asi „zastanci vnějšího obchodu zbožím“, je poněkud omylný — přehlíželo-li se, že i oni byli již industrialisty.

Škola národohospodářských liberalistů, jež ovládla koncem století 18. a začátkem století 19., zvláště její zakladatel A. Smith, a další vybudovatel theorie Smithovy Ricardo, opravili především jednostranné názory školy merkantilistické o penězích a bohatství národa a v důsledku toho stavěli se i proti přeceňování významu tržební bilance pro hospodářský blahobyt země. Ale na druhé straně učením svým, že národové vyrábějí ty výrobky, jež poměrně za nejvýhodnějších podmínek mohou produkovati a směňují si je vespolek, že tedy mezinárodní směny jsou jaksi jevem samozřejmým, přirozeným a nutným, jakož i názorem, že i při těchto směnách nejlépe je hospodářský účel opatřen, zůstávali se v zásadě volný průběh soukromé iniciativě a nepomáhá se jim nijak umělými prostředky, přispěli k porozumění a ocenění významu vnější tržby značnou měrou. Jako další výhodu uvedené přirozené mezinárodní dělby práce uváděli liberalisté, že umožňuje koncentraci výroby v jednotlivých okresech a vede k velkovýrobě a teritoriální dělbě práce, jejíž výhody jsou obdobné jako výhody dělby práce a specialisace výroby vůbec, a konečně, že hledá a tvoří nová odbytiště pro vývozní zboží. Ovšem, význam bilance tržební někteří liberalisté až podceňovali a zašli do krajnosti tou měrou, že prohlášovali dokonce passivní bilanci za příznivou, čímž způsobili v tomto směru spíše ještě větší zmatek. Pokud se týče podrobností, plynulo ze základních názorů školy liberalistů, jež považovala výsledný roční úhrn práce, nutné a přijemné statky doma vyrábějící, po případě za niž je lze z ciziny si opatřiti, za prazdroj bohatství každého národa, že měli za hospodářsky nejprospěšnější vývoz tovarů, v nichž je vtěleno nejvíce práce, kterážto these v podstatě dosud se uznává za správnou.

Ostatně vyvíjely se poměry výroby a dopravy koncem století 18. tak, že musila se vnější tržba sama sebou, i nehýčkána zbytečnou a někdy až nemístnou ochranou, domoci svého uplatnění v hospodářské politice národů. Technika produkční klonila se zavedením strojů k velkovýrobě, k výrobě hromadné, a ta je podmíněna velkým odbytem, odbytem na dálky a i do ciziny, jemuž nové prostředky komunikační počátkem století 19. vydatně pomohly. Tímto převratem dá se z části i odůvodniti

obrat od ochranářství k liberalismu, k volné mezinárodní tržbě, cly a jinými závory nespjaté, neboť země pokročilejší, průmyslové, nutně potřebovaly dodávat volně své výrobky kamkoli, kdežto dřívější ochranářství jedné země vyvolalo odvetu země druhé a vedlo k všeobecnému uzavírání se.

Leč v polovici 19. století nastává pomenáhlé vystřízlivění z theorií liberalistů a jejich názorů na vnější tržbu států. Podnětů k tomu bylo několik.

Především se poznalo, že vedle vnější tržby zbožím mají v hospodářském styku s cizinou veliký význam pro hospodářské poměry každé země i jiné styky, zvláště zasilání peněz mimo za prodej a nákup zboží, totiž za opatrování dopravy zboží, za prostředkování obchodů a platů, ze styku cestovatelského [a vystěhovaleckého, dále na výplaty úroků z cizozemských kapitálů zapůjčených a na dividendy do ciziny neb z ciziny zasílané. Vybudován tímto způsobem vedle pojmu tržební bilance nový pojem *platební bilance* a zkoumán vztah obou těchto bilancí v různých zemích a vliv jejich na tamní poměry. Shledalo se tu, že země hospodářsky nejvyspělejší, průmyslově a obchodně nejpokročilejší mívají tržební bilanci passivní, a důvod, proč přes to prospívají a hospodářsky sílí a rostou, že vězí právě v příznivé jejich platební bilanci, ježto přebytkem dovozu nad vývoz zboží uhrazuje jim cizina schodek ostatních povinných platů; rovněž vidělo se naopak, že země na počátku svého hospodářského rozvoje a styků s cizinou mívají bilanci tržební aktivní, ale mohou míti celkovou bilanci platební passivní, poněvadž jsou vůči cizině velmi zadluženy nebo z jiných důvodů musí konati velké platy do ciziny. Tím uznávalo se sice v podstatě odůvodněným stanovisko theorie merkantilistů o významu pohybu peněz ve styku s cizinou a považoval se spíše pohyb peněz za podnět pohybu zboží, ježto platebně passivní cizina nebo platebně passivní země domácí může uhrazovati *trvale* schodky ostatních plateb, mimo tržbu zbožím vzniklých, jen větším vývozem zboží; ale nehledě k tomu, že doplněno bylo její stanovisko dalšími uvedenými momenty, i v tom se zásadně nové názory od ní rozcházely, že druhdy sestrojovala se na základě pohybu zásob peněz ve styku s cizinou i theorie cenová v těchto zemích, a tvrdilo se, že se ceny udržují, vyvíjejí a regulují těmito základními poměry a nemohou nijak uměle býti posunuty, kdežto dnes již vidíme jasně, že veliký vliv mají pohyby kapitálů zapůjčených i podnikatelských, jak v dalších oddílech podrobněji uvedeme, i že mezinárodní výměny statků nedějí se tak ideálně svobodně a loyálně, jak starší theorie tvrdily a předpokládaly, aby mohly tvořiti základ nějakých přirozených cen.]

Druhým podnětem, který vzbudil pochybnost o neochvějně správnosti užití zásad liberalismu ve vnější tržbě států, byl rostoucí význam vnitřní územní tržby [jejich] u přirovnání s poměry tržby vnější a stoupající uvědomování si jejího významu pro život hospodářský, až vznikla theorie *soběstačnosti územní*, jež učinila základem svého učení, že má býti snahou každé země, aby své hospodářské po-

měry upravila tak, by v čelných svých potřebách hospodářských, zvláště v potřebách živobytných a průmyslu denních potřeb, nepotřebovala ciziny. Theorie tato staví se téměř diametrálně proti theorii světovo-hospodářské, která chtěla v důsledcích zásad liberalistů veškerý kulturní svět učiniti jedinou oblastí, jež si navzájem vyrábí a dodává vše to, čeho různé její součásti potřebují, aniž by měly býti hranice jednotlivých států překážkou těchto styků. Tím ovšem přispěla theorie územní hospodářské soběstačnosti nepřímo velmi účinně, aby se vnější tržba zemí posuzovala střízlivě, a vykonala důležitý vliv reakční proti zásadám hospodářského liberalismu, poněvadž z ní nutně plynulo ochranářství veškeré domácí výroby řečených nejdůležitějších denních potřeb, tedy i zemědělství, i průmyslu. — Zvláště působení hospodářských nacionalistů *Lista* a *Careye* v tomto směru vyniklo. *)

Ovšem, theorie hospodářské územní soběstačnosti upadla do nové krajnosti, že vnější tržbu příliš podceňovala, téměř jen jako nutné zlo ji považuje, kdežto jest její význam pro hospodářské poměry pokročilejších zemí nepochybný, a vnější tržba sama každé pokročilejší zemi nezbytna. Neboť byť i byl v podrobnostech spor o některých důsledcích a jednotlivých otázkách s vnější tržbou souvislých, zvláště o účincích uvedených tržebních a platebních bilancí, tolik je dnes jisto, že ve všech hospodářsky pokročilejších zemích obraty vnější tržby rok od roku rostou, a to souměrně jak ve vývozu do ciziny, tak v dovozu z ciziny, a jsou její relativné obraty a vzestup bezpečným příznakem hospodářského jejich vývoje, ovšem snad hlavně asi z té příčiny, že zachytiti statisticky přesně obraty vnitřní tržby tak snadno nelze. **)

b) Statisticky.

Zůstavme však dotčené různé sporné otázky zatím stranou, ježto bude o nich jednáno podrobněji v dalších oddělech, a všimněme si jen vzestupu úhrnné světové vnější tržby a relativného jejího vzrůstu u jednotlivých států.

*) Prvý praví: „Mnohem důležitější než mezinárodní dělba a vzájemné styky hospodářské různých národů jest národní dělba práce, při níž by všechny produktivní síly národa byly souměrně vyvinuty a zvláště průmysl byl spojen se zemědělstvím“. . . Theorie nemůže popřít, že vnitřní trh národa jest desetkrát důležitější nežli zahraniční, ale ona zapomněla z toho vyvoditi na snadě jsoúcí důsledek, že je desetkrát důležitější pěstovati a zabezpečiti trh vnitřní, nežli hledati bohatství v cizině.“ — Z novějších národohospodářských theoretiků jest zastaneem národní soběstačnosti v Německu *S o m b a r t*.

**) Napsal-li *Sombart*: „Národové jsou dnes v poměru k svému celkovému hospodářství spíše méně spjati vzájemnými styky tržebními, jednotlivé národní hospodářství spíše méně vtaženo v trh světový nežli před sto lety; při nejmenším jest klamem domnívati se, že mezinárodní styky tržební nabývají poměrně rostoucího významu pro moderní hospodářství národní, opak jest pravdou“ — neřekl tím nic nového, ale také tím přece jen rostoucí význam vnější tržby pro dnešní hospodářské poměry všech kulturních zemí nevyvrátil.

Obraty vnější tržby (úhrn hodnoty veškerého dovozu a vývozu)

| | 1891 | 1901 | 1911 | Vzestup od 1901 do 1911 | " |
|---------------------------|-----------|----------|-----------|----------------------------|-----|
| | mill. M*) | | | | " |
| V. Britannie | 15.211·3 | 17.745·0 | 25.235·5 | 7.490·5 | 42 |
| Německo | 8.110·4 | 10.471·1 | 19.153·9 | 8.682·8 | 83 |
| Unie Severoamerická ... | 7.263·4 | 9.705·9 | 15.021·4 | 5.315·5 | 55 |
| Francie | 8.641·7 | 8.660·8 | 14.257·8 | 5.597·0 | 65 |
| Nizozemí (spec. obch.) .. | 4.178·5 | 6.391·0 | 10.311·6 | 3.920·6 | 61 |
| Belgie | 4.773·3 | 5.504·1 | 10.148·5 | 4.644·4 | 84 |
| Rakousko-Uhersko | 2.389·9 | 3.124·0 | 4.979·1 | 1.855·1 | 59 |
| Brit. Indie | 2.645·1 | 3.081·8 | 5.294·5 | 2.212·7 | 72 |
| Rusko (bez Finska) ... | 2.445·1 | 2.926·8 | 5.946·7 | 3.019·9 | 103 |
| Italie | 1.716·6 | 2.515·1 | 4.685·4 | 2.170·3 | 86 |
| Švýcarsy | 1.297·3 | 1.530·6 | 2.477·6 | 947·0 | 61 |
| Úhrn všech zemí světa . | | 92.869·0 | 153.870·0 | 61.001·0 | 66 |

Z uvedených údajů patrně, že světová vnější tržba zboží úhrnem dosáhla r. 1911 obratu přibližně 154 miliard M, čili 180 miliard K. Nutno tu ovšem pamatovati, že ve skutečnosti jsou obraty ty jen poloviční, poněvadž každé zboží jest počítáno dvakrát: jednou při vývozu a podruhé při dovozu; vnější tržba svládně tudíž ročně asi za 90 miliard K zboží, což jest zajisté číslo úctyhodné. Obraty její rostou ustavičně, ovšem nyní již čím dále spíše poměrně volněji, jak zvláště z údajů několik desetiletí starších plyne:

Obrat vnější tržby (dovozu a vývozu)

| | | | | | |
|-----------------|----|-------------|---------------|-------|------------|
| R. 1750 (odhad) | 1 | milliarda M | R. 1890 | 75 | milliard M |
| „ 1800 (odhad) | 6 | milliard „ | „ 1900 | 91 | „ „ |
| „ 1850 | 17 | „ „ | „ 1910 | 146·8 | „ „ |
| „ 1870 | 45 | „ „ | | | |

Za 60 let od r. 1850 do r. 1910 se obraty více než zosminásobily, čili vzrostly celkem o 860%, tak že byl roční průměrný vzrůst 17%, kdežto v desetiletí 1901—1911 vzrostly o 66%, t. j. ročně průměrem o 6·6%. Ale podrobně jeví se vzrůst rok od roku ve skutečnosti dosti nepravidelný, na př. byl mezi roky:

| | | | | | |
|--------------|----|--------------|-----|--------------|-----|
| 1901—02..... | 3% | 1904—05..... | 8% | 1908—09..... | 6% |
| 1902—03..... | 6% | 1905—06..... | 10% | 1909—10..... | 11% |
| 1903—04..... | 3% | 1906—07..... | 7% | 1910—11..... | 5% |

a od r. 1907 do r. 1908 obrat dokonce poklesl o 9·6 miliardy M. (Částečně mají tu vliv i ceny, za něž bylo zboží v statistických výkazech počítáno.) Názorněji vysvítá vliv vnější tržby na soudobý život hospodářský, rozpočtou-li se její obraty na jednoho obyvatele. Příslušná tato data jeví se takto:

*) Obraty uvedeny v M, ježto statistický pramen říšsko-německý „Statist. Jahrbuch für das Deutsche Reich“ podává je nejpřifručněji a nejjednodušněji upr

Podíl na obrotech vnější tržby veškerého (gener.)
obchodu na 1 obyvatele připadající*)

| | 1901 | 1911 | Vzestup | |
|---------------------------|------|------|---------|----|
| | M | M | M | % |
| v Nizozemí | 1217 | 1712 | 495 | 41 |
| v Belgii | 814 | 1353 | 539 | 66 |
| ve Švýcarsku | 455 | 654 | 199 | 44 |
| ve Vel. Británii | 422 | 557 | 135 | 32 |
| ve Francii | 222 | 382 | 160 | 72 |
| v Německu | 183 | 291 | 108 | 59 |
| v Unii severoamerické ... | 125 | 160 | 35 | 28 |
| v Itálii | 86 | 135 | 49 | 57 |
| v Rakousko-Uhersku | 77 | 100 | 23 | 29 |

Dle toho účastnil se r. 1911 každý obyvateľ Rakousko-Uherska průměrem na vnější tržbě přibližně 120 K (100 M), z čehož připadalo na dovoz 67·2 K (56%), na vývoz 52·8 K (44%), a vzestup za uvedených 10 let byl 29%ni. Rakousko-Uhersko je v této příčině mezi uvedenými 9 zeměmi poslední, kdežto největší poměrně podíl na obyvatele připadá v Nizozemí. Neobyčejný vzestup vykazuje Německo (o 59%), jež dere se mocně ve vnější tržbě vpřed, kdežto vzestup Francie o 72% je z části zesílen tím, že obyvateľstva přibýlo poměrně málo, totiž jen o 2%. (Kdyby v Německu v desetiletí 1901—1911 bylo přibýlo rovněž jen 2% obyvateľstva, místo 15%, připadal by na 1 obyvatele vzrůst vnější tržby o 82%, a naopak kdyby ve Francii bylo obyvateľstva přibýlo o 15% jako v Německu, vykazovala by vnější tržba vzestup u 1 obyvatele jen o 43%).

Pořad států dle poměrných čísel obchodu speciálního**) na 1 obyvatele připadajících r. 1911 byl:

| | | | |
|-------------------|----------|-------------------------|---------|
| Nizozemí | 1718·6 M | Německo | 270·7 M |
| Belgie | 862·8 „ | Spojené státy severoam. | 157·4 „ |
| Švýcarský | 644·1 „ | Itálie | 129·0 „ |
| V. Británie | 464·8 „ | Rakousko-Uhersko ... | 95·4 „ |
| Francie | 285·7 „ | | |

Za 20 let od r. 1891—1901 byl vzestup obrátů vnější tržby u čelných států tento:

*) Počet obyvateľstva vzat přibližně:

| | 1901 | 1911 | | 1901 | 1911 |
|------------------------------|-------|-------|------------------------|-------|-------|
| | mill. | | | mill. | |
| ve Vel. Británii | 41·98 | 45·27 | v Itálii | 32·48 | 34·67 |
| v Německu | 57·2 | 65·8 | v Belgii | 6·76 | 7·5 |
| v Unii severoamer. | 77·5 | 93·5 | v Nizozemí | 5·25 | 6·0 |
| ve Francii | 38·96 | 39·60 | ve Švýcarsku | 3·36 | 3·81 |
| v Rakousko-Uhersku | 45·84 | 49·85 | | | |

**) O rozdíle mezi tržbou generálnou a speciálnou viz v oddíle VI. a Statistika.

| | % | | % |
|------------------------|-----|------------------------------|-----|
| Italie | 172 | Spoj. států severoamer. | 106 |
| Německa | 136 | Švýcar | 91 |
| Belgie | 112 | Anglie | 66 |
| Rakousko-Uherska | 108 | Francie | 65 |

Jak se poněnáhlu přesunuje poměrná účast jednotlivých států na světové tržbě, ukazuje tato tabulka:

Poměrná účast jednotlivých zemí na vnější tržbě
(úhrnu hodnot dovozu a vývozu) v %

| | 1901 | 1911 | Rozdíl |
|---------------------------|-------|-------|--------|
| V. Britannie | 19·1 | 16·4 | —2·7 |
| Německo | 11·3 | 12·5 | +1·2 |
| Unie severoamerická | 10·5 | 9·8 | —0·7 |
| Francie | 9·3 | 9·3 | 0·0 |
| Nizozemí | 7·0 | 6·7 | —0·3 |
| Belgie | 6·0 | 6·6 | +0·6 |
| Rakousko-Uhersko | 3·4 | 3·2 | —0·2 |
| Brit. Indie | 3·3 | 3·4 | +0·1 |
| Rusko (bez Finska) | 3·1 | 3·9 | +0·8 |
| Italie | 2·7 | 3·0 | +0·3 |
| Švýcary | 1·7 | 1·6 | —0·1 |
| | 100·0 | 100·0 | |

Zvlášt zřejmý je v tomto směru zápas mezi Anglií a Německem, jak podrobněji ještě z těchto dat se jeví:

Podíl na světové tržbě (úhrnu hodnoty dovozu a vývozu)

| | Anglie v miliardách M | Německa | Anglie | Německa v % |
|---------------|--------------------------|---------|--------|----------------|
| r. 1870 | 11 | 3 | 24 | 7 |
| r. 1890 | 15 | 8 | 20 | 10 |
| r. 1910 | 25 | 18 | 17 | 12*) |

Podíl Anglie, jak patrně, ustavičně klesá, kdežto podíl Německa protilehle s ním poměrně stoupá. Ještě výrazněji jeví se poměr u vývozu obou států:

| | Vývoz: Anglie | Německa | Poměr obou |
|---------------|---------------|---------|-----------------------------------|
| | milliard M | | |
| r. 1870 | 4·8 | 1·3 | 4 : 1 |
| r. 1890 | 6·7 | 3·3 | 2 : 1 |
| r. 1900 | 7·3 | 4·6 | 1 ³ / ₅ : 1 |
| r. 1911 | 11·4 | 8·1 | 1 ² / ₅ : 1 |

*) Anglie s koloniemi má však dosud velkou převahu ve světové tržbě; r. 1907 připadalo na ni % obrátu v š e ch světových zemí 30·42, na Německo s jeho koloniemi 11·90, na Spojené státy severoamer. 11·90, na Francii s osadami 8·94, na Nizozemí s osadami 7·26, na Rakousko-Uhersko 3·65, na Belгии 3·61, na Rusko 3·20, na Čínu 1·73, na Japan 1·48, na ostatní země 15·91%.

Kyby se poměry vyvíjely tímto chodem dále, dostihlo by za čtvrt století Německo v obrazech vývozu Anglie úplně. Soutěž Německa cítí však Anglie zatím poměrně méně, poněvadž Německo ji zatlačuje hlavně na trzích evropských, kdežto Anglie nachází náhradu na trzích mimoevropských. —

Důvody, proč v novější době světová vnější tržba tak rychle stoupá, jsou dva: vývoj paroplavby a dopravy železniční, zvláště od let 1860., a různý stupeň vyspělosti soudobých hospodářských poměrů v různých zemích. Převrat v dopravnictví v polovině století 19. zastal totiž některé země již ve stavu poměrně pokročilé industrialisace, jako zvláště Anglii, a umožnil jim rychlejší pak rozvoj průmyslový tím, že mohly jednak uživit lidi v průmyslu zaměstnané dováženým obilím ze zemí agrárních, levně je produkujících, jimž tímto způsobem dána zároveň možnost lépe své plodiny zužitkovat a tudíž rovněž rychleji se vyvíjet než by jinak bylo možno, jednak umožněno zemím průmyslovým dovážeti suroviny průmyslu potřebné, zvláště bavlnu, vlnu a j. ze zemí zámořských. Země průmyslové směňují za dovážené suroviny tovary průmyslové či platí je jimi, vykazují proto vůči velikému dovozu surovin průmyslových a poživatin zároveň veliký vývoz tovarů, ač vývoz tento bývá obvykle menší než uvedený dovoz surovin a poživatin, a naopak země agrární vykazují veliký vývoz plodin a rovněž veliký dovoz tovarů, ač obvykle o něco menší než řečený vývoz.

Názorně se jeví tyto poměry zvláště u Anglie a Německa na jedné straně, a u Ruska na druhé straně, kdežto Rakousko-Uhersko je na přechodu ze zemí agrárních do zemí průmyslových.

Anglie (r. 1911):

| | Dovoz | | Vývoz domácích plodin a tovarů | |
|--------------------------------------------------|---------|---------|--------------------------------|---------|
| | mill. £ | | | |
| Potraviny, nápoje a tabák | 264·3 | (38·8%) | 29·0 | (5·2%) |
| Suroviny | 248·1 | (36·4%) | 53·7 | (9·7%) |
| Tovary | 165·5 | (24·4%) | 362·3 | (65·0%) |
| Různé | 2·4 | (0·4%) | 9·1 | (1·7%) |
| Úhrn | 680·5 | | 454·2 | |
| Vývoz plodin z kolonií a ciziny dovezených | | | 102·7 | (18·4%) |
| Úhrnný vývoz | | | 557·0 | |

Německo (r. 1911):

| | Vývoz | | Dovoz | |
|-----------------------------------|---------|---------|--------|---------|
| | mill. M | | | |
| Potraviny a poživatiny | 785·6 | (9·7%) | 2761·1 | (28·4%) |
| Dobytěk | 12·5 | (0·2%) | 231·6 | (2·5%) |
| Suroviny prům. a polotovary | 2029·7 | (25·0%) | 5270·8 | (54·3%) |
| Tovary | 5278·3 | (65·1%) | 1442·2 | (14·8%) |
| Úhrnem | 8106·1 | | 9705·7 | |

Rusko (r. 1910):

| | Vývoz | | Dovoz | |
|-----------------------------|---------|---------|-------|---------|
| | mill. R | | | |
| Potraviny | 901·0 | (65·1%) | 121·4 | (12·8%) |
| Dobytěk | 28·9 | (2·1%) | 3·0 | (0·3%) |
| Suroviny a polotovary | 430·2 | (31·1%) | 516·3 | (54·2%) |
| Tovary | 23·4 | (1·7%) | 312·2 | (32·7%) |
| | 1383·6 | | 953·0 | |

Povaha země průmyslové ostře se jeví u Anglie hlavně tím, že vývoz tovarů tvoří téměř dvě třetiny vývozu, a dovoz potravin a nápojů (i tabáku) téměř dvě pětiny dovozu, kdežto Německo vyváží poměrně tolikéž tovarů (65·1% všeho vývozu), ale není odkázáno u výživě tou měrou na cizinu, neboť dovoz potravin a poživatin tvoří jen třetinu dovozu. U Ruska právě naopak vývoz potravin dosahuje dvou třetin vývozu a dovoz tovarů tvoří jednu třetinu dovozu.

U Rakousko-Uherska ukazuje značnější vývoz tovarů a velký dovoz surovin na zemi průmyslovou, kdežto naopak značný vývoz potravin, tvořící téměř čtvrtinu vývozu, jest ještě příznakem země agrární.

Obraty obch. spec. a zusechl. řízení Rakousko-Uherska r. 1911.

| | Vývoz | | Dovoz | |
|------------------------------|---------|---------|--------|---------|
| | mill. K | | | |
| Potraviny a poživatiny | 549·3 | (22·9%) | 409·8 | (12·9%) |
| Suroviny | 592·3 | (24·6%) | 1501·1 | (47·0%) |
| Polotovary | 403·6 | (16·8%) | 481·9 | (15·1%) |
| Tovary | 859·1 | (35·7%) | 798·9 | (25·0%) |
| Úhrn | 2404·3 | | 3191·7 | |

Shrnou-li se i potraviny a poživatiny do uvedených hlavních tří oddílů, byly příslušné úhrny a podíly r. 1911:

| | Vývoz | | Dovoz | |
|----------------------------|---------|---------|--------|---------|
| | mill. K | | | |
| Suroviny (a odpadky) | 817·6 | (34·0%) | 1831·1 | (57·3%) |
| Polotovary | 460·9 | (19·2%) | 484·7 | (15·2%) |
| Tovary | 1125·8 | (46·8%) | 875·9 | (27·5%) |
| Úhrn | 2404·3 | | 3191·7 | |

Jak se u Rakousko-Uherska poměr znenáhla přesunuje, ukazují data r. 1909 a 1913:*)

| | Vývoz | | | |
|--------------------------|---------|-------|---------|-------|
| | 1909 | | 1913 | |
| | mill. K | % | mill. K | % |
| Potraviny a poživatiny: | | | | |
| suroviny a odpadky | 262·4 | 605·0 | 26·1 | 694·9 |
| polotovary | 49·6 | | | |
| tovary | 293·0 | | | |
| Suroviny ostatní | 613·1 | 26·4 | 642·4 | 23·2 |
| Polotovary ostatní | 356·5 | 15·4 | 470·1 | 16·9 |
| Tovary ostatní | 744·2 | 32·1 | 962·3 | 34·7 |
| | 2318·8 | 100 | 2769·7 | 100 |

| | Dovoz | | | |
|-------------------------|---------|-------|---------|-------|
| | 1909 | | 1913 | |
| | mill. K | % | mill. K | % |
| Potraviny a poživatiny: | | | | |
| suroviny a odpadky ... | 221·7 | 280·1 | 10·2 | 431·3 |
| polotovary | 1·3 | | | |
| tovary | 57·2 | | | |
| | | | 92·6 | 12·7 |

*) Obraty za r. 1914 viz na str. 236.

| | Dovoz | | | |
|--------------------------|---------|------|---------|------|
| | 1909 | | 1913 | |
| | mill. K | % | mill. K | % |
| Suroviny ostatní | 1382·7 | 50·4 | 1662·1 | 48·7 |
| Polotovary ostatní | 433·8 | 15·8 | 494·7 | 14·5 |
| Tovary ostatní | 649·7 | 23·7 | 818·5 | 24·0 |
| | 2746·3 | 100 | 3406·6 | 100 |

Vývoz potravin a požívatin klesl o 0·9% a dovoz jich stoupl o 2·5%; rovněž vývoz surovin poklesl značně (o 3·2%), ale dovoz jich nestoupl, ač by se byl dal vzestup očekávat, naopak poklesl o 1·7%; pravidelný vývoj vykazuje obrat tovarů: vývoz stoupl o 2·6% a dovoz poklesl o 0·3%. Rozpětí mezi ryzím dovozem potravin, požívatin a surovin a mezi ryzím vývozem polotovarů a tovarů (t. j. převaha rozdílu mezi vývozem polotovarů a tovarů a dovozem jejich nad rozdílem mezi dovozem p. travin, požívatin surovin a vývozem jejich) bylo r. 1909 427·5 mill. K, r. 1913 pak 636·9 mill. K; posiluje se tedy v neprospěch tržební bilance jako u všech zemí, u nichž industrialisace postupuje.

Rakousko o sobě jest již zemí převahou povahy průmyslové, jak ukazují na příklad obraty vnější tržby za r. 1911:

| | Dovoz | | | Vývoz | | |
|---------------|-----------------|------------|--------|----------------|-----------|--------|
| | do celní ciziny | do Uherska | celkem | z celní ciziny | z Uherska | celkem |
| | mill. K | | | | | |
| Suroviny | 648·0 | 153·2 | 801·2 | 1564·6 | 767·8 | 2332·5 |
| Polotovary .. | 390·4 | 209·8 | 600·3 | 446·5 | 95·6 | 542·1 |
| Tovary | 1154·4 | 1168·9 | 2323·3 | 736·2 | 514·1 | 1250·4 |
| Úhrn ... | 2192·8 | 1532·0 | 3724·9 | 2747·3 | 1377·7 | 4125·0 |

(Ryzí vývoz tovarů a polotovarů jest 1131·1 mill. K, ryzí dovoz surovin 1531·3 mill. K.)

c) Stanovisko dnešní.

Zdá se dosti podivno, že i země průmyslové, i země agrární tolik usilují, aby zvláště svůj vývoz povznesly, kdyžžliť snad odbytem domácím daly by se výhodněji, s menšími výlohami zpeněžití tovary a produkty zemědělské a způsobuje tudíž vývoz do ciziny spíše národohospodářské nepřímé újmy než zisk. Ale tu je právě závažnou okolností, že by hospodářský vývoj zemí jen samých ze sebe, na úzké základně svých vlastních prostředků postupoval zvolna, kdežto vývozem do ciziny se pokrok uspíší.

I země agrární v tak příznivých okolnostech jako Rusko, kde lze dosud hospodařením extensivním, bez provozovacího kapitálu docíliti poměrně dobrých výsledků, a kde populace značně se množí přes příznivé poměry živobytí, uspíší svůj vývoj a hospodářské povznesení širokých vrstev svého obyvatelstva prodejem zemědělských plodin do ciziny; neboť jednak docílí se v cizině lepších cen a tím i lepšího zpeněžení práce, čímž posílí se kupní síla lidu, jednak přibudou do země ka-

pitály, jimiž lze hospodářské podnikání podepříti, intensivněji a racionálněji provozovati, jichž ostatně jest nutně potřebí i k zakládání drah pro dopravu plodin. V tomto druhém směru vracíme se tedy částečně k důvodům příznivé tržební bilance, ale rozdíl je ten, že se připouští, že též účinek mohou způsobiti kapitály z ciziny zapůjčené, a vývozem plodin jest pak třeba uhrazovati jen úroky z nich do ciziny vracené. A poněvadž tento způsob „zúrodnování“ pomocí cizích kapitálů je rychlejší, v novější době se vesměs agrární země panenské tímto způsobem světovému hospodářství otvíraly, jak nejnápadněji na Argentině se ukazuje. (Ještě výhodněji utvářily se poměry v Německu po válce s Francií r. 1870—1871, když dostalo válečnou náhradu 5 miliard franků.) Proto ani státy, u nichž se vnitřní poměry nestejně vyvinuly, tak že vykazují jako v Rakousko-Uhersku, Německu a Unii severoamerické dvoji hospodářskou oblast: agrární a průmyslovou — u nás a v Německu je východ říše agrární, severozápad nebo západ průmyslový, v Unii severoamerické jsou poměry opačné —, nemohou se s počátku zřící vývozu do ciziny a kapitálové pomoci z ciziny, nechtějí-li se opozditi vůči jiným ve vývoji, a nemohou se stavěti na stanovisko hospodářské soběstačnosti.

Vytýká se, že se tímto poháněním zemědělské produkce pro vývoz do ciziny země vyčerpávají, právě asi jako vývozem dříví, uhlí, petroleje, rud a pod. Ale stanovisko úzkoprsé hospodářské uzavřenosti a spořivosti produkty výroby prvotně nebylo by rozumné. Vždyť za dnešní doby nahrazuje se umělými prostředky přirozená plodivost půdy a větší obdělávací práci zvyšují se výnosy, tak že dovoz hnojiv z ciziny nebo výroba jich ze surovin jinak snad nepotřebných nebo využitkování surovin a energií přírodních dosud neužitých, jako dusíku ze vzduchu, elektřiny a j., napravuje na jedné straně újmu úplně, na druhé pak straně dopomáhá se intensivní výrobou více zužitkovati práce, jež tvoří základní, vždy živý zdroj bohatství a blahobytu národa. (Ostatně zmiňujeme se na jiném místě [str. 168], že mylna jest domněnka, jako by vývoj průmyslu v zemi předpokládal, aby byly potřebné suroviny v zemi domácí; naopak, i t. ř. těžký průmysl železářský je v některých zemích odkázán na dovoz surovin z ciziny a přes to dobře prospívá.) Tím není řečeno, že by nebylo pro zemi lépe, kdyby vyvážela místo hrubých surovin výrobky průmyslové anebo hleděla přírodniny aspoň poněkud zpracovati, nýbrž právě se zřetelem na řečený význam práce je tím lépe, čím více ve vyvážených tovarech je vtěleno práce; ale často nebývá to možno, poněvadž se nedostává dalšího potřebného činitele: kapitálu k obrobě surovin práci nutného, a pak ovšem nezbyvá, nedá-li se kapitál jinak opatřiti, než vyvážeti i suroviny, právě aby aspoň počátečné kapitály se opatřily.

Země, vyvážející tovary průmyslové, zpeněžují v nich mnohem větší měrou práci než vývozem plodin zemědělských; valná část vyvážených tovarů je vyrobena dokonce ze surovin z ciziny přivezených, což zvláště o tovarech textilních platí, a velmi často i hlavní výrobní náklad práce: potrava dělníková, jest opatřován dovozem z ciziny. Z uvedených ukázek obrátů vnější tržby některých průmyslových zemí je dále zřejmo, že dovoz průmyslových surovin a potravin jest u nich tak silný, že

není vyvážen vývozem tovarů a vzniká u vnější tržby schodek, což znamená, že nedovedly by tyto země uživití samy svého obyvatelstva, ježto dílem jejich potraviny by nestačily, dílem neměl by průmysl dosti surovin, aby mohl tolik obyvatelstva zaměstnati. Ale na druhé straně znamená tento stav také, že dovedou a mohou tyto země při výrobě práce spotřebovati více potravin a surovin než jejich vlastní země skýtá, a nepotřebují ani tolik tovarů vyvážeti, aby hodnotou jich uhradily řečený dovoz, anebo aby v těchto tovarech vyvážely tolik vtělené práce, by vypořádaly tímto přírůstkem hodnot vyvezených tovarů nad hodnotu dovezených surovin v nich užitych schodek vnější tržby, poněvadž dovedou tu zjednati rovnováhu jinak. Za stejných okolností byla by na tom nejlépe země, která jen suroviny dováží a ničeho nevyvážá, anebo vyvážá tovary, v nichž je suroviny nejméně, totiž tovary kvalifikované práce, poněvadž pak by cizí země pomáhaly živiti její obyvatelstvo a poskytovaly by mu příležitosti k práci. To však neznamená, že by nebyl možný týž vývoj populační a blahobytný i v zemi, jež by vnější tržby téměř neměla, tedy v zemi soběstačné, ale ovšem musilo by pak zvláště i zemědělství a dobytčkářství pokračovati stejným krokem vpřed a musilo by výrobu zdokonalovati jako průmysl, a musila by po případě země dovésti přízpůsobovati své zvyky spotřební této politice obchodní: země žitorná musila by propagovati požívání žitného chleba, žitné kávy a zvláště přepychové exotické poživatiny musila by hleděti zatlačiti zpět, pokud možno nejvíce. Nedostatek půdy a poměrně za dnešních poměrů obmezená mez rentability intensivního hospodaření zemědělského by dle nynějšího stavu zatím jistě nebyly na závadu, po této stránce dalo by se téměř ve všech zemích ještě mnoho dokázati. Jiná okolnost však tento ideální vývoj na základě soběstačnosti rušila a dosud ztěžuje, totiž možnost dovozu potravin ze zemí jiných, méně hospodářsky vyvinutých, levněji vyrábějících. Tím byly vyvinutější země svedeny, že přestaly zemědělství tak vydatně provozovati jako průmysl a nechránily je dosti vydatně proti cizozemské soutěži, tak že je dnes téměř všude na radikální provádění ideje soběstačnosti poněkud pozdě. Dnes je možna jen cesta kompromissní, zmírňující protivy obou směrů: agrárního i průmyslového, a regulující přechod od jednoho směru ke druhému; dnes pokročil vývoj poměrů příliš k hospodářství světovému, než aby ostré uzavření jednotlivých států vůči druhým bylo možné. A poněvadž různé země a končiny, jež novodobé prostředky dopravní sblížily a v obchodní styk uvedly, jsou na různém stupni vývoje hospodářského, obyvatelstvo jejich trvá na různých stupních míry životní, a hlavní cenová složka směňovaných plodin a tovarů, výrobní cena pracovní jednice, jeví v různých zemích veliké rozdíly, jež sotva lze umělými ochrannými prostředky odčiniti: jest tím v podstatě dána možnost a zároveň téměř nutnost světového obchodu a vnější tržby jednotlivých území vespolek.

Přímý prospěch způsobuje zemi průvozná vnější tržba, ježto zůstává jí příjem za dopravu ve vnitrozemí na cizí účet provozovanou nebo mimo to i odměna za prostředkovatelství obchodů těch nebo za opatrování plateb při nich, po případě dostává se jí podnikatelských

zisků, podnikají-li toto prostředkování pro cizinu domácí obchodníci na vlastní účet.

Který význam má pro různé čelné obchodní světové země průvoz, vysvítá z těchto dat r. 1911:

| | Průvoz: úhrnem | na 1 obyvatele |
|----------------------------------|-----------------|----------------|
| Anglie (zboží z osad a z ciziny) | 102·7 mill. £ | 2·57 £ |
| Belgie | 2287 mill. frs. | 308 frs. |
| Nizozemí | 12·7 mill. tun | 2138 kg |
| Německo | 5·9 mill. tun | 89 kg |
| Rakousko-Uhersko | 1·2 mill. tun | 24 kg |

(U Nizozemí je průvoz proto tak značný, že děje se oběma směry: ze zámoří do střední Evropy i naopak. — Ve statistických výkazech o průvozu se obyčejně hodnota neuvádí, nýbrž jen množství.)

Tento přímý prospěch, který průvoz a prostředkovatelství ve vnější tržbě čili t. ř. ekonomický obchod zemím přináší, byl poměrně pozdě tou měrou doceněn, aby stal se podnětem k náležitým opatřením obchodní politiky, jimiž by toto prostředkovatelství, tedy příslušný obchod a obchodnictvo, bylo podporováno. Výjimku v té příčině činí Nizozemí, pro něž prostředkování vnější tržby mezi ostatními zeměmi evropskými mělo již ve středověku veliký význam. Tu již na počátku 17. století ozývaly se vážné hlasy, varující před upřílišněnými požadavky ochránářskými agrárních provincií přímořských proti dovozu cizího obilí z krajín pobaltských, z Nizozemí částečně dále vypravovaného, ježto by opatřeními těmi utrpěla nizozemská vnější tržba obilná, „pramen a kořen veškeré plavby a veškerého obchodu“*).

Za to v novější době snaží se státy, seč jsou, strhnouti na sebe prostředkování obchodu pro jiné země a průvoz, povolující za tím účelem na drahách často levnější sazby transitní cizímu zboží než se platí při dopravě vnitřní a vycházejíce průvozu a obchodu prostředkovatelskému vstříci při manipulaci celní a j. Který význam může mít v některém státě opatřování dovozu zboží pro jiné země, nejlépe ukazuje se na Anglii, jež kol r. 1910 přijímala z ciziny za dopravu zboží po anglických lodích kol 90 mill. £ ročně; příjem Rakousko-Uherska za dopravu cizozemského zboží po drahách a lodích činí kol 38 mill. K ročně. Ovšem nesmí se zapomínati, že Anglie a Nizozemí, z části i Německo, mají v této příčině polohu výjimečně příznivou, kdežto za pravidelných okolností jest obchod u zemí větších, hospodářsky samostatných, jež nemohou se účastniti prostředkování tržby a dopravy pro jiné, přece jen pouhou pomůckou, kterou se opatřují zemi věci, jichž sama nerodí nebo sama výhodně vyráběti nemůže.

Kdežto tedy význam domácího prostředkovatelství ve vnější tržbě byl dosti dlouho přehlížen, docházel naopak cizinecký obchod mezinárodní ochrany téměř ve všech spořádanějších zemích velmi záhy. Zvláště ve středověku byla právní ochrana cizincům obchod provozujícím a jejich kontorům a fondakům zaručena: byliť obchodníci pova-

*) Getreide im Weltverkehr, III., str. 42; Pazourek, Obilí, str. 92.

žování za hosty, pro jejichž osoby, organisace a instituce, jako pro trhy vůbec, platila jakási exterritorialita. Snad i toto stanovisko bylo důsledkem podceňování přímého prospěchu, který provozování tržby zemi přináší. Také v tomto směru stala se v novější době veliký obrat, a všechny státy hledí si vskutku vytvořit vlastní obchod, vlastní stav obchodníků. Na druhé straně stírají se však stěhovavostí obyvatelstva a kapitálů, cestovatelstvím a zmezinárodněním hospodářských styků vůbec dosti povážlivě bývalé příkré protivy, tak že nemají hranice jednotlivých území státních toho hospodářsky separatistického významu jako dříve, a ztratila tím částečně vnější tržba zboží bývalého výlučného svého vlivu, neboť úhrny, získávané uvedenými vedlejšími, nepřímými styky jednotlivých států s cizinou, nabyly takového významu, že nelze jich přehlížeti. Tak uvádí se o Anglii, že její roční příjem z kapitálů v cizině umístěných vynášel jejím příslušníkům kol r. 1910 ročně 90 mill. £, a r. 1910 byly v cizině a koloniích investovány 3·2 miliardy £ anglického kapitálu. Francie měla r. 1914 v cizině (mimo kolonie) umístěno na 60 miliard franků, Německo r. 1913 asi 20 miliard M. Cizinecký pohyb přiváděl do Rakousko-Uherska kol r. 1910 ročně 47 mill. K, samotné Uhersko má od cestovatelů a ze zásilek vystěhovaleců z ciziny roční příjem 144 mill. K (dle Fellnera). A jak rozhodující význam pro hospodářské poměry Švýcar a pro Itálii má přívál cestovatelů, je všeobecně známo. Do Itálie zasílají sami její vystěhovaleci ročně průměrem 500 mill. franků. *) Ovšem, rubu vystěhovalecké otázky, jejích stinných stránek se tu nedotýkáme. (O novějších pokusech, podrobněji vystihnouti užítky a zisky z vnější tržby plynoucí, rozepisujeme se v oddíle V. d, jednajícím o dnešních některých názorech na význam obchodní bilance. O pokuse theoretického řešení téhož problému individualisty zmiňujeme se v příslušném oddíle II. c.)

II. Obchodní politika různých národohospodářských škol a soustav, její cíl a prostředky.

Starověká a středověká politika šla ve styku s cizími zeměmi a národy spíše za cílem mocenským: snažila se rozšířit území a počet státních příslušníků, aby nabyly jednotlivé větší státy přesily nad státy druhými, slabšími, i aby opanované země byly jim pramenem příjmů daňových. Výboje tyto mívaly ovšem často také vlastní účely hospodářské: Řekové i Římané hleděli především zmocnit se zemí, jež znali jako naleziště drahých kovů nebo dodavatele přírodnin a výrobků přepychových, nebo jako země úrodné, které mohly domovinu opatřovati nutným obilím. Tytéž účely měly dobovatelské výzkumné výpravy do vzdálených neznámých končin ve středověku a v raném novověku. Násilné prostředky válečné zůstaly dlouho hlavním nástrojem, jímž uplatňovala nebo zdůrazňovala se hospodářská politika zeměpánů a

*) Gio. N i c o t r a, L' Italie pendant la guerre [tripolitaine] (Revue économique internationale, únor 1913 str. 340).